

KIRJAKIELESTÄ KIRJOITETTUUN TEKSTIIN

KIRJAKIELISEMINAARIN PANEELIKESKUSTELU 6.5.2006

Toukokuun ensimmäisenä lauantaina järjestettiin Helsingissä kirjoitetun kielen teemapäivä. Seminaarissa esiintyi joukko kokeneita suomen kielen ammattilaisia, joilta seminaarin järjestänyt Kotikielen Seura oli pyytänyt alustuksia. Professori PENTTI LEINO Helsingin yliopistosta lähestyi kirjakieltä kirjoittamisen ja kansalaistaitojen näkökulmasta. Äidinkielen ja kirjallisuuden lehtori PÄIVI HYTÖNEN Mäkelänrinteen aikuiskielistä jatkoi Leinon aloittamaa pohdintaa nostamalla esiin valinnat, joiden eteen kirjoitetun kielen ja kirjoittamisen opettaja joutuu käytännön opetustyössä (ks. s. 601–607). Professori HARRI MANTILA Oulun yliopistosta kysyi, pitäisikö kirjakielen normaali muuttua puhekielen suuntaan. Alustusten jälkeen oli vuorossa paneelikeskustelu, jota seuraavassa lyhyesti referoimme.

Paneelin puheenjohtajana toimi professori AULI HAKULINEN Helsingin yliopistosta. Alustajien lisäksi keskustelijoiksi oli kutsuttu Kielitoimiston pitkäaikainen johtaja PIRJO HIIDENMAA¹ sekä Helsingin yliopistoa edustava kirjoitetun kielen tutkija HENNA MAKKONEN-CRAIG. Puheenaiheet polveilivat, ja seminaarin teemaa lähestyttiin useista toisiaan sivuavista näkökulmista. Myös yleisö osallistui keskusteluun kysymyksiä ja kommentteja esittäen.

E erityisen paljon puhuttiin kielenhuollosta ja opetuksesta, ja kuten kiinnostavissa

keskusteluissa usein käy, esiin tuli paikoin myös toistensa kanssa ristiriidassa olevia näkemyksiä. Panelistit olivat yksimielisiä siitä, että kirjoitetussa kulttuurissa on käynnissä murrosvaihe. Keskustelun edetessä heidän välilleen syntyi kuitenkin eroja sen suhteen, minkälaisiin kirjoitetun kulttuuriin osa-alueisiin he kiinnittivät huomionsa.

PERINNE JA NYKYTILA?

Paneelin alussa tiedusteltiin panelistien suhdetta kirjakieleen, kirjoitettuun kieleen ja normittamiseen. Kielen ammattilaisten vastauksissa nousi yhtäältä voimakkaasti esiin kirjakielen vankkumaton asema koko kieliyhteisöä yhdistävänä yhteisenä kielimuotona. Esimerkiksi Hytönen korosti kirjakielisen esityksen uskottavuutta virallisissa kielenkäyttötilanteissa. Mantila puolestaan totesi normitetun kirjakielen edustavan perinteisesti kaikkien kieliyhteisöjen pyrkimystä järjestykseen, demokratiaan ja sivistykseen. Toisaalta vastauksissa korostui myös kielenulkoisen tilannekontekstin vaikutus siihen, millaiset normit ovat eri yhteyksissä relevantteja, sekä kieliyhteisön sisäinen variaatio sen suhteen, millaisissa tilanteissa kielenkäyttäjät kirjoitettua kieltä tarvitsevat. Tällöin esille nousi, ettei normitetun kirjakielen asema nykypäivänä kenties sittenkään ole yhtä vankkuma-

¹ Hiidenmaa on elokuun alusta toiminut Suomen Akatemian kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen yksikön johtajana.

ton kuin ennen. Esimerkiksi Hiidenmaa ja Makkonen-Craig korostivat suhtautuvansa kirjakielen ja sen normeihin varsin käytännönläheisesti. Hiidenmaan mukaan kirjakieltä on mystifioitu nyky-yhteiskunnassa, jossa risteilevät useat rinnakkaiset ja osin vastakkaiset kielijärjestelmät. Makkonen-Craig taas painotti kirjakielen kulttuurista erityisarvoa, mutta rajasi kirjakielen vain yhdeksi siivuksi koko kirjoitetun kielen kenttää.

Kirjakielen ja kirjoitetun kielen välinen jännite nousi paneelin edessä useaan kertaan esille, vaikka erontekoa ei aina erikseen eksplikoitu. Todettiin muun muassa, että kirjoittavien ihmisten määrä on lyhyessä ajassa kasvanut valtavasti. Lisäksi sähköisten viestinten ja Internetin aikakautena on hankalaa keskustella kirjakielestä ottamatta huomioon kirjoitettujen kielimuotojen moninaista maailmaa. 2000-luvun Suomi on täynnä ympäröiviin muutoksiin reagoivia tekstejä, jotka hyödyntävät, rikkovat ja yhdistelevät eri tavoin perinteisten tekstilajien konventioita. Lisäksi kirjoitettujen ja suullisten kielenkäyttötilanteiden raja on nopeasti syntyvien käyttötekstien myötä hämärtynyt. Kun uusia tekstilajeja syntyy jatkuvasti uusiin käyttöyhteyksiin, kielenkäyttäjiltä vaaditaan aiempaa luovempia kielenkäyttö- ja tekstitaitoja. Kuinka kirjaitai kirjoitettua kieltä siis tulisi hoitaa? Entä miten nykykansalainen voi valmentautua kohtaamaan sumearajaisten kirjallisten tekstien maailman?

HUOLESTA HUOLTOTOIMIIN

Kirjakielen tematiikka nosti seminaarissa vahvasti esille kielenhuollon näkökulman. Useissa puheenvuoroissa korostettiin, että kirjakieli koko kansakunnan yhteisenä kielimuotona edustaa leimallisesti järjestystä ja vakautta. Järjestykseen ja vakauteen on siksi tietyssä määrin pyrittävä myös kielen-

huollon käytänteissä. Esimerkiksi Mantila muistutti, että kirjakielen staattisuus ja staattisena pitäminen palvelee kieliyhteyttä. Jotta voidaan kommunikoida, on pidettävä huoli siitä, että kielen rakenne säilyy kyllin selkeänä. Tällöin on koko kieliyhteyksen etu, ettei rakennetta koskevia normeja muutella edestakaisin.

Myös Hiidenmaa nosti esille, että kirjakielen ja kielenhuollon yhteys kielelliseen ja yhteiskunnalliseen demokratiaan on vahva. Jos halutaan varmistaa, että jokainen suomalainen pystyy ymmärtämään esimerkiksi omaa elämäänsä koskevia laki- ja virkatekstejä, on pidettävä huolta siitä, että kirjoitettu kieli säilyy tarvittavan yhtenäisenä järjestelmänä. Kirjoitetun kielen yhtenäisyyttä ylläpitävät normit eivät kuitenkaan ole koko todellisuus, eikä kirjakieltä sovi redusoida pilkku- tai taivutussäännöiksi. Vaikka normitetun kirjakielen asemaa ei tule horjuttaa, Hiidenmaa kysyi, olisiko syytä pohtia myös sitä, millaisia ovat kirjakielen sisältö ja muoto.

Toisin kuin julkisessa keskustelussa usein käy, kielenhuolto on Hiidenmaan mukaan nähtävä pelkkää kielen rakenteen huoltoa laajempänä alueena. Jos kielenhuoltoa koskevassa keskustelussa otetaan huomioon, että kirjoitetun kielen käyttöyhteydet ovat nykyään aiempaa laajemat, päästään pohtimaan myös sitä, miten pitkälle kielen rakenteeseen kohdistuva järjestyksenpito lopulta riittää. Rakennetta koskevien normien ensisijaisuus voidaan Hiidenmaan mukaan kyseenalaistaa esimerkiksi siksi, että kaikista kielenhuollon osa-alueista juuri rakenteen huolto on tällä hetkellä jo suhteellisen hyvin hallinnassa. Kielenhuollon traditiot ovat tällä alueella vahvat: kielellistä rakennetta koskevia ohjeita on Suomessa totuttu sekä antamaan että ottamaan vastaan. Enemmän huomiota tulisi Hiidenmaan mukaan kiinnittää kielenhuollon muihin osa-alueisiin: tekstien

huoltoon ja kouluopetukseen sekä kielen yhteiskunnallisen aseman parantamiseen.

Kysymys siitä, mitä kielen rakenteella tarkoitetaan, ansaitsee erityisesti tekstinhuollon näkökulmasta vielä oman tarkastelunsa. Normien tilannesidonaisuutta korostava moderni kielenhuoltoideologia ohjaa ottamaan tarkastelun kohteeksi kokonaiset kielenkäyttötilanteet ja arvioimaan yksittäisiä kielellisiä valintoja sen mukaan, millaisessa kielellisessä ja kielenulkoisessa kontekstissa niitä on käytetty. Tällöin huomion kohteeksi nousee väistämättä paitsi »kielen» myös tekstien rakenne: se, millaisiksi toiminnallisiksi kokonaisuuksiksi eri kielenkäyttötilanteet jäsentyvät. Paneelissa nousi esiin, että tekstejä huollettaessa tarvitaan tiukkojen sääntöjen asemesta pikemminkin tietoa eri lajeja toteuttavien tekstien rakenteellisista ja vuorovaikutuksellisista ominaisuuksista. Jotta rakenteellisia suuntaviivoja voidaan antaa, on ensin pohdittava, mihin käyttöön tekstiä tehdään.

Leino muistutti, että vaikka suomalaiset kielenhuollon instituutiot on kehitetty demokratian palvelukseen, kirjoitetun kielen nykytilanteessa on myös vaikea määrittellä, kenelle rakennetta koskevia normeja tehdään. Vaikeasti määriteltävissä on myös itse kirjakielen käsite. Kun kirjoittajia on paljon ja tekstien tavoitteet vaihtelevat, hyvän kielenkäytön esikuvina ei enää yksiselitteisesti voida pitää »maan parhaita kirjoittajia». Voidaan esimerkiksi ajatella, että myös kaunokirjallisuuden kenttä on hajaantunut, ja useiden tunnustettujen kirjailijoiden tekstit hyödyntävät normitetun kirjakielen ohella myös muunlaisia kielimuotoja. Kirjakieltä pitävät tietyssä määrin koossa sosiaalinen paine ja yksilöllisen uskottavuuden tavoittelu. Kun kielen annetaan muuttua yhteiskunnan mukana, se tulee Leinon mukaan kuitenkin omillaan toimeen ainakin paremmin kuin usein ajatellaan.

LUKIJOISTA KIRJOITAJIA

Kirjakielipaneelin aikana käytiin vilkasta keskustelua myös koulujen äidinkielen ja kirjallisuuden opettamisesta ja pohdittiin muun muassa opetuksen sisältöjä. Aihe on erityisen ajankohtainen, sillä ylioppilaskirjoitusten uusittu äidinkielen ja kirjallisuuden koe suuntaa osaamisen painopisteitä entistä näkyvämmiin monipuolisten tekstitaitojen suuntaan. Kirjoitustaidolla, jota on perinteisesti pidetty yksilön mielipiteen ilmaisu sekä yhteiskunnallisen vaikuttamisen ja valankäytön välineenä, on opetuksessa edelleen keskeinen asema. Toisaalta kirjoitustaito ei ole sen paremmin nyt kuin koskaan aikaisemminkaan ollut pelkkää mekaniikkaa vaan syvällistä kulttuurista ymmärtämistä, jossa kieli on avainasemassa. Kuten Leino lausui: jotta voi ottaa kantaa, pitää kieltä ymmärtää ja osata laaja-alaisesti.

Opetukseen liittyvän keskustelun keskeisin kysymys oli, miten koulu voi valmentaa nykynuoria, jotka eivät ole kasvaneet yhtä kiinteästi normitettuun kirjakieleen kuin aikaisemmat sukupolvet. Paneelin opettajajäsen Hytönen piti koulun äidinkielenopetuksen ongelmana irrallisiin sääntöihin keskittymistä ilman, että oppilaita ohjataan näkemään kielijärjestelmä kokonaisuutena. Jotta hajanaista tekstimaailmaa voi ymmärtää ja hallita, on vahvistettava oppilaiden kieli-identiteettiä. Hytönen huomautti myös, että koska suuri osa lasten äidinkielen opetuksesta tapahtuu alakoulussa, on yhtä lailla vahvistettava myös luokanopettajien kielitietoisuutta.

Nuorten motivoinnissa avainasemaan nousi käytännöllisyys ja tilanneuskottavuus. Hytönen peräänkuulutti kielen käytettävyyden korostamista: oppilaita on joka tilanteessa opetettava käyttämään kieltä, jota vastaanottaja ymmärtää. Tästä näkökulmasta jopa pilkkusääntöjen hallinta on perusteltua, sillä ymmärrettävän kom-

munikaation avain on onnistuneessa kielenkäytössä. Kielikasvatuksen professori Anneli Kauppinen Jyväskylän yliopistosta toi keskusteluun virtuaalisen oppimisympäristön käsitteen ja korosti genre-ajattelun merkitystä. Opettajan voi nähdä valmentajana, joka opettaa tilanteen ja kontekstin huomioon ottavia selviytymisstrategioita.

Keskustelussa pohdittiin myös opetuksen painopisteitä ja kurssitarjontaa. Puheenjohtajan kysymystä kurssimäärän lisäämisen tarpeellisuudesta Leino kommentoi sanomalla, että kyse on viime kädessä yhteiskunnan arvovalinnoista. Esimerkiksi nykypäivän Suomessa tuntuu ajateltavan, että matematiikan ja englannin taidot ovat taloudellisesti merkittäviä. Siksi niihin panostetaan myös kouluopetuksessa. Hiidenmaa laajensi keskustelun tekstitaitojen opettamisesta ja opetuksen tuntimääristä koskemaan myös koulun ulkopuolista maailmaa. Hän totesi, ettei tottumusta kirjoitettuun kieleen voi saavuttaa pelkästään koulun seinien sisällä. Päinvastoin kirjoitetun ilmaisuuden oppiminen on nähtävä elinikäisenä prosessina, jossa keskeistä on oma-aloitteinen lukeminen ja sitä kautta saadut tekstimallit.

MITÄ TÄSTÄ ETEENPÄIN?

ANNELI KAUPPINEN kommentoi kouluopetuksesta käytyä keskustelua huomauttamalla, että koulun arjessa vaikuttaa kaksi ihannetta, joiden ristiriitaisuus aiheuttaa käytännön opetustyössä ongelmia. Oppilaille on yhtäältä välitettävä ymmärrys siitä, että tekstin tekemisessä tarvitaan normeja, joita viisas kirjoittaja käyttää taiten. Toisaalta on huolehdyttävä siitä, että oppilaat ymmärtävät myös kielellisen variaation ja vapaan muuttuvuuden idean. Näiden kahden ajattelutavan risteyskohdassa opettajien on kyettävä antamaan konkreettista ohjausta aloitteleville kirjoittajille, jotka haluavat tietää, miten hyvä teksti tehdään.

Kuten keskustelun kuluessa kävi ilmi, Kauppisen kuvaamassa ristiriitatilanteessa joutuvat toimimaan paitsi opettajat myös kielenhuoltajat. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen erikoistutkijan PETRI LAUERMAN mukaan ristiriidan taustalla voidaan edelleen hahmottaa valistuksen ajan historiaton kielenäkemys, joka yhä vaikuttaa kielenhuollon ytimessä ja ohjaa pitämään kielen muutosta rappiona. Pystymmekö luopumaan tästä ajattelutavasta, Lauerma kysyi.

Jos kirjakielen tai kirjoitetun kielen tarkastelussa siirrytään aiempaa kontekstuaalisempaan ajatteluun, joudutaan arvioimaan uusista lähtökohdista myös sitä, miten kielenhuollon ja opetuksen tavoitteet on mahdollista saavuttaa. Hiidenmaa muistutti, että kielen asemaa on mahdollista parantaa vasta, kun saadaan lisää tutkimustietoa esimerkiksi siitä, millaista on suomen rinnakkaiselo muiden kielten kanssa kansainvälisessä, monikielisessä ja monikulttuurisessa ympäristössä. Makkonen-Craig painotti puolestaan, että tekstin rakenteen tutkimusta tarvitaan lisää. Vastaavasti tarvitaan tietoa siitä, millainen on tilanteisen vaihtelun ja kielijärjestelmän suhde.

Kaiken kaikkiaan voidaan sanoa, että tämänvuotinen teemapäivä kartoitti kirjakielen kenttää varsin laajasti ja toi esiin niitä haasteita, joita kansalaiset, kirjoittajat ja kielen ammattilaiset kohtaavat päivittäin arkisissa kielenkäyttötilanteissa. Vilkas paneeli- ja yleisökeskustelu herätti myös ajattelemaan, millaisista kysymyksistä olisi mahdollista keskustella, jos seuraavan seminaarin teemana olisi kirjakielen jälkeen laajemmin kirjoitettu kieli. Nostaisiko uusi rajaus esille uusia teemoja? Kun suomen kielen ammattilaiset ja kielestä kiinnostunut yleisö huhtikuussa 2005 kokoontuivat Kotikielen Seuran järjestämään teemapäivään keskustelevaan puhutusta kielestä, pohdittiin muun muassa sitä, millaisia vuorovaikutuksellisia tehtäviä pronominin va-

linnalla on asiointikeskustelussa tai kuinka rupattelujaksojen sekventiaalinen analyysi auttaa ymmärtämään keskustelun puheenvuoro puheenvuorolta muuntuvaa luonnetta. Kun kirjakieliseminaari toivottavasti muutaman vuoden päästä saa jatkoa, olisi kiinnostavaa tarkastella myös kirjoitettua kieltä tilanteisen variaation näkökulmasta

ja analysoida, kuinka mikrotason kieliopilliset valinnat rakentavat vuorovaikutusta erityyppisissä kirjoitetuissa teksteissä. ■

SUVI HONKANEN

RITVA PALLASKALLIO

Sähköpostit: *suvi.honkanen@helsinki.fi*

ritva.pallaskallio@helsinki.fi

KESKUSTELUNTUTKIJAT KESKUSTELEMASSA

KESKUSTELUNANALYYSIN KANSAINVÄLINEN KONFERENSSI

HELSINGISSÄ 10.–14.5.2006

Keskustelunanalyysin kansainvälinen konferenssi (International Conference on Conversation Analysis, ICCA06) kokosi lähes 400 tutkijaa 38 eri maasta toukokuussa Helsinkiin. Konferenssin teemana oli vertaileva näkökulma keskustelunanalyysissa, mikä myös näkyi. Esielmissä, paneelissa ja työpajoissa vertailtavina olivat muun muassa arkikeskustelut ja institutionaaliset keskustelut, lasten keskustelut ja aikuisten keskustelut, kasvokkaiakeskustelut ja sähköpostikeskustelut, keskustelunanalyyttinen perustutkimus ja keskustelunanalyysin metodin soveltaminen sekä keskustelut eri kielillä ja kulttuureissa. Viimeksi mainittuun konferenssi tarjosi hyvän mahdollisuuden jo siksin, että esitelmissä käsiteltiin yli 30 kielellä käytyjä keskusteluja.

Keskustelunanalyysi on alun perin sosiologien kehittämä metodi, joka on nykyisin käytössä monella eri tieteenalalla, muiden muassa kielitieteissä, yhteiskuntatieteissä, kasvatustieteissä ja psykologiassa. Tämä ilmeni konferenssiesitelmissä, joista suuri osa oli tavalla tai toisella soveltavia. Institutionaalinen vuorovaikutus oli voimakkaasti esillä: käsiteltävinä olivat muun muassa uutishaastattelut, terapiakeskustelut, lääkärin ja potilaan vuorovaikutus, luokkahuonekeskustelut ja työpaikka-keskustelut. Keskustelunanalyysi näkyy

vakiinnuttaneen paikkansa myös lapsen kielen tutkimuksessa sekä vieraan kielen oppimisen tutkimuksessa. Uusi teknologia on tuonut uusia haasteita myös keskusteluntutkijoille. Niitä käsiteltiin esimerkiksi matkapuhelinkeskusteluja, videoneuvotte-luja ja verkkokeskusteluja analysoivissa esitelmissä. Tuore ja tervetullut avaus oli työpaja, jossa pohdittiin keskustelunanalyysin opettamisen käytänteitä ja haasteita.

Keskustelunanalyyttinen perustutkimus on nykyisin melko lingvistisesti painottunutta. Keskustelunanalyysin metodi tarjoaakin kielitieteilijöille keinon, jonka avulla päästä käsiksi kielen ja kieliopin toiminnallisiin merkityksiin. Viime vuosien aikana kiinnostuksen kohteena ovat olleet erityisesti partikkelit ja puhutun kielen syntaktiset konstruktiot sekä prosodia. Nämä olivat edustettuina myös esitelmissä, jotka tarjosivat kielentutkijalle kiinnostavia kysymyksiä ja haasteita vertailevasta näkökulmasta: miten selittää kielellisiä ilmiöitä, joita esiintyy useissa eri kielissä, esimerkiksi lohkeamia. Keskustelunanalyysi on tuonut kielitieteilijöille myös teoreettisia haasteita, jotka tulivat esille joissakin konferenssikeskusteluissa. Keskustelua käytiin esimerkiksi siitä, mitkä ovat relevantit kieliopilliset kategoriat ja erityisesti siitä, miten niitä tulisi nimittää. Olemassa oleva termistö kantaa